

مطالعه و تحلیل تحقیقات

انقلاب اسلامی در ایران

(پایان نامه‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های دولتی ایران طی سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳ موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران)

محمدعلی زکی*

دکتری جامعه‌شناسی

استادیار دانشگاه امام حسین (ع)

دریافت: ۱۳۸۸/۰۶/۱۱ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۲/۱۰ مقاله برای اصلاح به مدت سه ماه و پنج روز نود پدیدآوران بوده‌است.

فصلنامه علمی پژوهشی

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

شاپا(چاپی) ۵۲۰۶-۱۷۳۵

شاپا(الکترونیکی) ۵۵۸۳-۲۰۰۸

نمایه در LISA، SCOPUS و ISC

http://jlist.irandoc.ac.ir

دوره ۲۶ | شماره ۱ | صص ۱۲۱ - ۱۴۳

پائیز ۱۳۸۹

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده مقاله: انقلاب اسلامی ایران، بستر بسیار مناسبی را برای انجام پژوهشهای علمی فراهم ساخته است. بخشی از این پژوهشها مربوط به پایان‌نامه‌ها است که در آن دانش‌آموختگان دانشگاههای دولتی سعی در تحلیل و تبیین انقلاب اسلامی ایران داشته‌اند. پایان‌نامه‌های دانشگاهی به عنوان منبع ارزشمند اطلاع‌رسانی تلقی می‌شوند که شرایطی خاص را برای پژوهش فراهم می‌کنند که تحلیل محتوای پایان‌نامه‌ها یکی از آنها است.

هدف مقاله حاضر مطالعه و تحلیل پژوهشهای انقلاب اسلامی در ایران (طی سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳) است. طی ۲۵ سال قریب به ۸۰ رساله تحصیلات تکمیلی دانشگاههای دولتی در حوزه انقلاب اسلامی ایران انجام گرفته است. بر این اساس پژوهشی از نوع استفاده از اطلاعات موجود و روش تحلیل ثانوی انجام خواهد شد که اطلاعات لازم بر اساس داده‌های موجود در پایگاه اطلاع‌رسانی اینترنتی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) گردآوری شدند. متغیرهای اصلی پژوهش علاوه بر انواع نه‌گانه گرایشهای پژوهشی، شامل مشارکت پژوهشی بر حسب جنس، رشته و مقطع تحصیلی، نوع دانشگاه، سال دفاع و تعداد صفحات پژوهش است.

کلیدواژه‌ها: انقلاب اسلامی ایران؛ پایان‌نامه؛ تحلیل ثانوی؛ تحصیلات تکمیلی.

۱. طرح موضوع و مسئله پژوهش

ابعاد شش‌گانه در تعریف انقلاب عبارت‌اند از: استحاله ساختار ارزشی (یا اسطوره‌های آن سیستم خاص)، تغییر ساختار اجتماعی، تحول در نهادهای سیاسی، قانونی بودن تغییر (یا غیرقانونی بودن آن)، تغییر نخبگان (چه از لحاظ افراد یا از حیث ترکیب اجتماعی) و خشونت (کوهن ۱۹۷۰، ۴۰). انقلاب منازعه‌ای خشونت‌آمیز برای در دست گرفتن قدرت در درون واحد سیاسی مستقلی است که در طی آن گروه‌های خارج از بلوک قدرت دست به بسیج توده‌ای می‌زنند و در صورت پیروزی قدرت را به دست می‌گیرند (بشیریه ۱۳۸۵، ۹). «اسکاچپول» انقلاب را تغییر سریع و پایه اقتدار دولتی، نهادهای سیاسی، ساختار طبقاتی و ایدئولوژی مسلط جامعه می‌داند که تا حدودی با قیام مبتنی بر بنیادهای طبقاتی و از پائین صورت می‌گیرد (Skocpol 1979,24; Skocpol 1994,68). انقلاب تغییر نظام سیاسی و تجدید بنای اقتدار و نظم سیاسی است. انقلاب حاصل فرایند بسیج اجتماعی مردم توسط نخبگان انقلابی است طوری که به تحولات سریع و ریشه‌ای سیاسی منتهی شود. منظور از مردم گروه‌های اجتماعی است که می‌خواهند از تحولات انقلابی امتیازات اجتماعی سیاسی و فرهنگی اقتصادی به دست آورند. در انقلاب شاهد جایگزینی نظامی سیاسی با نظم سیاسی دیگری هستیم. مؤلفه مهم دیگر در تعریف انقلاب تأکید بر بسیج کردن مردم علیه دولت مستقر است (کمالی ۱۹۹۰، ۵۶). انقلاب دگرگونی سریع، بنیادی و خشونت‌آمیز داخلی در ارزشها و اسطوره‌های مسلط بر جامعه، نهادهای سیاسی، ساختار اجتماعی، رهبری، فعالیت و سیاستهای حکومتی است (هانتینگتون ۱۹۷۵، ۳۸۵).

در زمینه بررسی و تبیین انقلاب اسلامی ایران تلاشها و پژوهشهای گوناگون و بسیاری در داخل و خارج از کشور صورت گرفته‌اند. بخشی از پژوهشهای گفته شده اختصاص به پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته‌های گوناگون دانشگاه‌های دولتی ایران داشته است. پژوهشهای بسیاری به بررسی و تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های دانشگاهی در ایران بر حسب رشته‌های موضوعی دانشگاهی برای نمونه جامعه‌شناسی (زکی ۱۳۸۵ الف و ب)، جهانگردی (زکی ۱۳۸۷)، جمعیت‌شناسی (عباسی شوازی و کاوه فیروز ۱۳۸۲)، کتابداری و اطلاع‌رسانی (آذرانفر ۱۳۸۵)، روانشناسی (خسروی ۱۳۷۹) و رضایت شغلی (جعفریان ۱۳۷۸؛ ازکیا و توکلی ۱۳۸۵؛ زکی ۱۳۸۹) انجام گرفته‌اند که در همه آنها به گرایشهای پژوهشی^۱ (بر حسب موضوعهای پژوهشی) و همچنین چگونگی مشارکت پژوهشی^۲ پژوهشگران بر حسب جنس، سال دفاع دانشگاه، حجم کمی پایان‌نامه و... پرداخته‌اند.

پژوهشهای گفته شده نشان داده است که لازمه مطالعه و تحلیل پژوهشهای انقلاب اسلامی

در ایران توجه به دو هدف گرایشهای پژوهشی و همچنین مشارکتهای پژوهشی است. معرفی پژوهشهای انجام شده، پژوهش حاضر را بر آن می‌دارد تا در مطالعه و تحلیل پژوهشهای انقلاب اسلامی در ایران دو هدف یاد شده را سرلوحه قرار دهد. تلاش اصلی و هدف پژوهش حاضر مطالعه و تحلیل پژوهشهای مربوط به انقلاب اسلامی ایران است که بر این اساس دو هدف فرعی مد نظر خواهد بود:

الف- گرایشهای پژوهشی در پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران چیست؟ و پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران در قالب چه موضوعهایی قابل تفکیک هستند؟

ب- مشارکت پژوهشی در پژوهشهای انقلاب اسلامی در ایران چگونه است؟ الگوهای مشارکت پژوهشگران در زمینه موضوع انقلاب اسلامی بر حسب شش حوزه جنس، دانشگاه، زمان دفاع از پایان‌نامه، مقطع تحصیلی، حجم کمی (تعداد صفحه‌ها)، رشته تحصیلی چگونه است؟ اهمیت این هدفها به دلیل تعدد و تنوع جنبه‌های پژوهشهای انقلاب اسلامی در ایران است که وجه‌های گوناگون آن را در برمی‌گیرند.

۲. رویکردهای نظری تبیین انقلاب اسلامی ایران

نظریه‌های متعدد و متنوعی در تبیین انقلاب از سوی دانشمندان اجتماعی ارائه شده‌اند که بر اساس معیارهای گوناگونی دسته‌بندی می‌شوند. برای نمونه مکتبهای کوهن، صاحبزادان (بشیری و بصیرنیا)، موج (مشیرزاده)، نسلها (گلدستون و فوران)، نظریه‌های عمده علوم اجتماعی (تیلور، جانسون و اسکاچپول) در این دسته‌بندی قرار می‌گیرند. (پیوست شماره ۱). گذشته از نوشته‌هایی که دارای جنبه تاریخی و نوعی خاطره‌نویسی هستند و ارزش علمی چندانی ندارند، نگارش آثار علمی فراوانی با تکیه بر رهیافتهای موجود در چهار نسل نظریه‌های انقلاب برای تبیین انقلاب ایران وجود دارند. برخی از رهیافتهای موجود در نسل دوم و سوم به نظریه‌های سیاسی، جامعه‌شناختی، روان‌شناسی اجتماعی و اقتصادی اشاره کرده‌اند. افزون بر آن، با توجه به اهمیت ویژه اسلام (ایدئولوژی) شیعی در فرایند انقلاب، تبیینهای فرهنگی نیز از انقلاب ایران مطرح شده است. رهیافتهای متعددی برای تبیین انقلاب ایران وجود دارد که به اهم آنها اشاره می‌شود (مشیرزاده ۱۳۷۷؛ فرهی به نقل از اخوان ۱۳۸۱: ۴۲).

۱-۲. متون روزنامه‌نگاری: بخشی از تجزیه و تحلیل‌های موجود درباره انقلاب ایران با تکیه بر خاطرات شخصی یا گزارشهای دست دوم است که البته چندان دقیق نیست و پشتوانه نظری ندارد برای نمونه (سولیوان ۱۳۶۱؛ هایزر ۱۳۶۵؛ فردوست ۱۳۷۰؛ باغی ۱۳۶۶؛ آلبرت ۱۹۸۰؛ ذبیح ۱۹۷۹؛ استمپل ۱۹۸۱؛ کارلسون ۱۹۸۲؛ سایکل ۱۹۸۰؛ فوریس ۱۹۸۰؛ لیدن و لوئیس ۱۹۸۱؛ روبین ۱۹۸۰؛ رضانی ۱۹۸۲؛ هیرو ۱۹۸۷)

۲-۲. **رهیافتهای روانشناختی:** برخی از متون بر اساس روانشناسی شخصیت، زوال رژیم را در ویژگی‌های شخصیتی شاه جستجو می‌کنند برای مثال (زونیس ۱۳۷۰). علاوه بر آن آثار دیگری وجود دارد که متأثر از دیدگاه روانشناسی اجتماعی «جیمز دیویس» و «تدا رابرت گر»، پدیده توقعات فزاینده را مورد توجه قرار داده‌اند. بر این اساس طی مدتی کوتاه منابع اقتصادی افزایش یافت و به دنبال آن شکاف غیر قابل تحملی بین انتظارات و دریافتهای واقعی ظاهر شد (برای مثال بشیریه ۱۹۸۴؛ هترینگتون ۱۹۸۲؛ مشیری ۱۹۸۵).

۳-۲. **رهیافتهای اقتصادی و جامعه‌شناختی:** دیدگاه مورد نظر بر اهمیت عوامل اجتماعی - اقتصادی در وقوع انقلاب اسلامی ایران تکیه دارد. برخی پژوهشگران معتقدند که مشکل اساسی رژیم شاه این بود که هماهنگی با تغییرات اقتصادی و اجتماعی، در حوزه سیاسی تغییراتی پدید نیاورد. نبود تغییرات سیاسی، کانالهای ارتباطی بین سیستمهای اجتماعی و سیاسی را مسدود کرد و شکاف بین گروههای اجتماعی و هیئت حاکم را افزایش داد (پسران ۱۹۸۹؛ لونی ۱۹۸۲؛ فرهی ۱۹۸۶؛ اسکاچپول ۱۹۸۲؛ آبراهامیان ۱۹۸۰؛ کاتوزیان ۱۹۸۱؛ فاطمی ۱۹۸۲؛ تهرانیان ۱۹۸۴).

۴-۲. **رهیافتهای سیاسی:** این ره یافت تکیه بر آن دارد که بیشتر انقلابها از داخل روند سیاسی جامعه نشأت می‌گیرند و انقلاب زمانی بروز می‌کند که رقبای دولت بیش از دولت در بسیج حداکثر منابع اجتماعی، به نفع خود توفیق یابند (تیلی ۱۹۷۸). نتیجه اتخاذ چنین ره یافتی ارائه شرح مفصل از فعالیتهای گروههای اصلی شرکت کننده در انقلاب مانند روحانیون و بازار است (کامروا ۱۹۹۰؛ پارسا ۱۹۸۴؛ گرین ۱۹۸۰).

۵-۲. **رهیافتهای چند سببی:** اگر چه در ره یافتهای یاد شده نیز کمتر تمایل دیده می‌شود که بر علتی خاص تأکید شود، اما عقیده بر این است که اصولاً انقلاب مانند سایر پدیده های اجتماعی معلول تقارن مجموعه ای از عوامل با یکدیگر است. در این روند برای تبیین انقلاب باید به محورهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ایدئولوژی با هم توجه داشت. این ره یافت دیدگاه جامعتری در تبیین انقلاب ایران داشته است. به جای تأکید بر یک یا دو عامل، به طور مساوی به ساختار اجتماعی در کنار حکومت عوامل ذهنی، عوامل عینی و بالاخره فرهنگ در کنار اقتصاد توجه می‌کنند (فیشر ۱۹۸۰؛ کدی ۱۳۶۹؛ فرهی ۱۹۸۸؛ هالیدی ۱۹۸۲؛ فوران ۱۹۹۳).

۶-۲. **رهیافتهای فرهنگی:** برخی دیگر از نظریه‌ها با تکیه بر عوامل فرهنگی و ارزشی و نیز رهبری انقلاب سعی در تبیین انقلاب ایران داشته اند. انقلاب اسلامی ایران ادامه مبارزات روحانیون در طول تاریخ گذشته ایران تلقی و بسیج توده مردم بر مبنای شعارهای اسلامی، علت اصلی سقوط رژیم پهلوی معرفی می‌شوند. برخی از پژوهشگران خارجی بر نقش مهم و کلیدی فرهنگ شیعی تأکید دارند و اعتقاد دارند که لازمه درک انقلاب ایران، توجه به عنصر ایدئولوژی، حقانیت

مخالفان سیاسی به ویژه رهبری است (الگار ۱۳۶۰؛ الگار ۱۳۸۳؛ بیل ۱۹۸۲؛ طبری ۱۹۸۳؛ اخوی ۱۹۸۳؛ فیشر ۱۹۸۰؛ کدی ۱۹۸۳؛ هگلند ۱۹۸۲؛ عنایت ۱۹۸۲؛ فردوس ۱۹۸۲؛ مناشری ۱۹۹۰؛ رز ۱۹۸۳؛ ساچدینا ۱۹۸۳؛ حسین ۱۹۸۵؛ امیرارجمند ۱۹۸۸).

الف - تجدید نظر در برخی از نظریه‌های انقلاب از سوی خود نظریه‌پردازان انقلاب (انقلاب پژوهان)، تأثیر انقلاب در دو محور عمده قابل بررسی و تحلیل است: (به طور مشخص اسکاچپول ۱۹۸۲)

ب - پدید آمدن نظریه‌های جدید در قالب نسل چهارم نظریه‌های نوین انقلاب با الهام از انقلاب اسلامی ایران و متأثر از ویژگی‌های این انقلاب (خرمشاد ۱۳۸۳، ۹۸).

۳. چارچوب روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع استفاده از اطلاعات موجود و روش گردآوری اطلاعات روش «تحلیل ثانوی» است. دانشمندان علوم اجتماعی به طور فزاینده‌ای از داده‌هایی که پیش از این از سوی پژوهشگران دیگر گردآوری شده‌اند، استفاده می‌کنند و بیشتر این داده‌ها را برای مقاصد غیر از اهداف اولیه پژوهش به کار می‌برند. منظور از تحلیل ثانویه مطالعه مسائل پژوهشی مبتنی بر داده‌های گردآوری شده از سوی دیگران است (ناچمیاس و ناچمیاس ۱۹۹۰، ۱۵۵). تحلیل ثانوی مجموعه اطلاعاتی است که پژوهشگران پیشین تهیه کرده‌اند و تحلیل جدیدی از داده‌هایی است که به منظور دیگر گردآوری شده‌اند. تحلیل ثانوی استفاده از داده‌های گردآوری شده برای مطالعه موضوعی جدا از موضوع پژوهشگر اول است (بیکر ۱۹۸۸، ۳۱۲). سوابق بایگانی از مهمترین حوزه‌های پژوهش‌های تحلیل ثانوی است که شامل سوابق شخصی (زندگی‌نامه‌ها، دفتر خاطرات و نامه‌های شخصی) و سوابق عمومی (شامل چهار بخش سوابق جمعیت‌شناسی، اسناد رسمی، رسانه‌های گروهی و اسناد دولتی) هستند (ناچمیاس و ناچمیاس ۱۹۹۰، ۱۵۶).

روائی تحلیل ثانویه تأکید بر آن دارد که آیا داده‌های موجود دقیقاً موضوع مورد مطالعه را در بر می‌گیرد. برای بررسی روائی تحلیل ثانویه از دو مشخصه استدلال منطقی و تکرار استفاده می‌شود (ببی ۱۹۹۰، ۱۴۵). استدلال منطقی گویای آن است که از آنجا که هدف پژوهش حاضر مطالعه پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران بر حسب دو هدف فرعی مشارکت پژوهشی و گرایش‌های پژوهشی است، داده‌های موجود در پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران واقع در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران تأمین‌کننده موضوع و هدف پژوهش است. مشخصه تکرار گویای آن است که گردآوری، کدگذاری و استخراج داده‌های پژوهش دست کم

1. Secondary Analysis

در دو مرحله (تکرار)، مبین آن است که داده‌های پژوهش همان موضوع پژوهش را در بر می‌گیرد و در مجموع تحلیل ثانویه از روائی لازم و معتبر برخوردار است.

داده‌های پژوهش مربوط به تمام پایان‌نامه‌های دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی رشته‌های گوناگون دانشگاه‌های دولتی ایران در حوزه انقلاب اسلامی ایران طی سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳ است. داده‌های پژوهش با مراجعه به پایگاه اطلاع‌رسانی اینترنتی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران^۱ (وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) شدند.

برای تجزیه و تحلیل‌های آماری از برنامه «اس. پی. اس. اس.» استفاده شد و روشهای آماری پژوهش شامل آمارهای توصیفی و جدولهای آماری به کار گرفته شدند. در راستای دو هدف فرعی پژوهش، مشارکت پژوهشی به عنوان متغیرهای مستقل (شامل جنس، تعداد صفحات، رشته تحصیلی، مقطع تحصیلی، دانشگاه تحصیل و سال دفاع از پایان‌نامه) در نظر گرفته شده است. با توجه به رویکردهای نظری در زمینه انقلاب اسلامی ایران، انواع نه گانه گرایشهای پژوهشی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است.

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. مشارکت پژوهشی پژوهشهای انقلاب اسلامی

یافته‌های توصیفی معرف آن است که بیشترین پژوهشهای انقلاب ایران از سوی مردان انجام شده است. ۹۱ درصد پژوهشهای یادشده از جانب مردان (۷۲ تحقیق) و ۹ درصد پژوهشهای از سوی زنان (۷ پژوهش) صورت گرفته است (جدول ۱).

جدول ۱. توزیع جنسی پژوهشهای انقلاب ایران

جنس	تعداد	درصد
مرد	۷۲	۹۱
زن	۷	۹
جمع	۷۹	۱۰۰

مقطع تحصیلی داده‌ها بیانگر آن است که بیشترین پژوهشهای انقلاب پژوهی ایران مربوط به مقطع کارشناسی ارشد بوده است (۹۱ درصد) و ۹ درصد آنها اختصاص به مقطع دکتری دارد (۷ مورد) (جدول ۲).

1. <http://www.irandoc.ac.ir>

جدول ۲. توزیع مقطع تحصیلی پژوهشهای انقلاب ایران

مقطع تحصیلی	تعداد	درصد
کارشناسی ارشد	۷۲	۹۱
دکتری	۷	۹
جمع	۷۹	۱۰۰

داده‌های پژوهش در زمینه دانشگاه محل تحصیل دانش‌آموختگان بازگوکننده آن است که دانشگاه‌های تهران (۲۸ درصد)، دانشگاه امام صادق (ع) (۲۵ درصد) و تربیت مدرس (۲۰ درصد) در رتبه‌های اول تا سوم قرار داشته‌اند. سایر پژوهشهای مربوط به دانشگاه‌های تبریز، اصفهان، فردوسی مشهد، کرمان و آزاد اسلامی واحد تهران مرکز بوده‌اند (هر کدام یک مورد) (جدول ۳).

جدول ۳. توزیع پژوهشهای انقلاب ایران بر اساس دانشگاه

دانشگاه	تعداد	درصد
دانشگاه تهران	۲۲	۲۸
دانشگاه تربیت مدرس	۱۱	۱۴
دانشگاه علامه طباطبائی	۳	۴
دانشگاه شهید بهشتی	۷	۹
پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی	۷	۹
دانشگاه امام صادق (ع)	۲۰	۲۵
مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم	۴	۵
سایر دانشگاه‌ها	۵	۶
جمع	۷۹	۱۰۰

۴-۲. مشارکت پژوهشی بر حسب گرایش تحصیلی

داده‌های توصیفی در زمینه گرایشهای تحصیلی بازگوکننده آن است که بیشترین پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران مربوط به رشته تحصیلی علوم سیاسی بوده (۶۸ درصد) و رشته جامعه‌شناسی در مرتبه دوم اهمیت قرار گرفته است (۲۱ درصد) و سایر رشته‌های تحصیلی نه درصد را به خود اختصاص داده‌اند (جدول ۴).

جدول ۴. توزیع پژوهشهای انقلاب ایران بر اساس رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	تعداد	درصد
جامعه شناسی	۱۷	۲۱
علوم سیاسی	۵۴	۶۸
زبان و ادبیات فارسی	۳	۴
کتابداری و اطلاع رسانی	۳	۴
الهیات و معارف اسلامی	۱	۱
جمع	۷۸	۱۰۰

۳-۴. حجم کمی پژوهشهای انقلاب اسلامی

داده‌های پژوهش در زمینه حجم کمی بر اساس کل پایان‌نامه‌های مورد مطالعه، نشان‌دهنده آن است که تولید دانش در زمینه پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران در قالب ۱۷۰۹۰ صفحه گزارش شده است که به طور میانگین هر پژوهش در بردارنده حجم کمی ۲۱۹/۱۰ صفحه است. شاخص آمار توصیفی انحراف معیار پایان‌نامه‌ها ۹۲/۲ صفحه گزارش شده است. کمترین و بیشترین حجم پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی در حوزه پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران به ترتیب ۴۱ صفحه و ۵۴۱ صفحه است. پژوهشگران مرد و زن به طور جداگانه به ترتیب دارای ۲۱۶/۹ صفحه و ۲۴۰/۸ صفحه بوده‌اند و شاخص آمار توصیفی انحراف معیار پژوهشهای مردان و زنان به ترتیب ۸۵/۷ صفحه و ۱۵۰/۹ صفحه است. سطح بندی حجم کمی (تعداد صفحات) پایان‌نامه‌های دفاع شده، بیانگر آن است که بیشترین پژوهشهای دارای حجم کمی بین ۲۰۰-۱۰۱ صفحه هستند (۳۹ درصد) و در مرتبه دوم اهمیت ۳۷ درصد پژوهشهای در بردارنده حجم کمی بین ۳۰۰-۲۰۱ صفحه گزارش شده‌اند. هشت درصد پژوهشهای مورد نظر در بردارنده حجم کمتر از ۱۰۰ صفحه بوده‌اند و ۱۷ درصد آنها حجم بیشتر از ۳۰۰ صفحه داشته‌اند (جدول ۵).

جدول ۵. توزیع کمی پژوهشهای انقلاب ایران بر اساس سطوح صفحات پژوهشها

سطوح صفحات	تعداد	درصد
کمتر از ۱۰۰ صفحه	۶	۸
۱۰۱-۲۰۰ صفحه	۳۰	۳۹
۲۰۱-۳۰۰ صفحه	۲۹	۳۷
بیشتر از ۳۰۰ صفحه	۱۳	۱۷
جمع	۷۸	۱۰۰

۴-۴. دوره‌های زمانی پژوهش‌های انقلاب اسلامی

یافته‌های پژوهش بر اساس سال دفاع از پایان‌نامه‌ها، بیانگر آن است که بیشترین پژوهش‌های دفاع شده مربوط به دوره زمانی سالهای ۷۹-۱۳۶۸ اختصاص دارد (۶۷ درصد). در مرتبه دوم ۲۷ درصد پژوهش‌های مربوط به سالهای ۸۴-۱۳۸۰ گزارش شده‌اند (۲۰ مورد). شش درصد (چهار مورد) از پژوهش‌های یاد شده بین سالهای ۶۷-۱۳۵۸ انجام شده‌اند (جدول ۶). سه پژوهش مربوط به سالهای پس از پیروزی انقلاب و یک پژوهش مربوط به سالهای دفاع مقدس و سال دفاع شش پایان‌نامه نیز نامشخص است.

جدول ۶. توزیع کمی پژوهش‌های انقلاب ایران بر اساس دوره‌های زمان دفاع

دوره‌های زمانی	تعداد	درصد
سالهای ۶۷-۱۳۵۸	۴	۶
سالهای ۷۹-۱۳۶۸	۴۹	۶۷
سالهای ۸۴-۱۳۸۰	۲۰	۲۷
جمع	۷۳	۱۰۰

۴-۵. گرایش‌های پژوهشی در پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران

موضوع اصلی مقاله حاضر بررسی گرایش‌های پژوهشی در پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران است. انواع پژوهش‌ها را در چند دسته عمده می‌توان طبقه‌بندی نمود: یک پژوهش در بخش کلیات به موضوع کتابشناسی انقلابها و جنبش‌های آزادی‌بخش (۱۹۰۰ - ۱۹۸۰) پرداخته است. پژوهش‌های اجتماعی در تبیین انقلاب موضوعهایی چون تأثیر شکاف اجتماعی، عامل اقتصادی و تشدید نابرابری طبقاتی جامعه شهری و طبقه متوسط سنتی بر انقلاب اسلامی را بررسی نموده‌اند. سه پژوهش در قالب پژوهش‌های اقتصادی به تبیین انقلاب اسلامی ایران پرداخته‌اند. پژوهش‌های سیاسی برای تبیین انقلاب موضوعهای رابطه انقلاب با توسعه سیاسی، تحلیل علل سرنگونی محمدرضا پهلوی و انقلاب اسلامی ایران و دهه دوم جنگ سرد، بررسی علل عدم توانایی سیستم سیاسی ایران در جذب مشارکت سیاسی از کودتا تا انقلاب اسلامی، کودتا و ضد کودتا در دولت بختیار و انقلاب اسلامی و گسترده‌گی دولت را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. انواع گوناگونی از پژوهش‌های فرهنگی و دینی برای تبیین انقلاب ایران ارائه شده‌اند. برای نمونه مهمترین موضوعهای پژوهشی را می‌توان به ترتیب ذیل تنظیم کرد:

تحلیل احیاگری و احیاگران، تبیین فرهنگی انقلاب، هجرت فکری، فرهنگی عامل مهم سقوط رژیم پهلوی، علل نفوذپذیری فرهنگ سیاسی ایران از غرب، نقش ملی‌گرایی و اسلام در ایجاد هویت مشترک ملت سازی در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی ایران، نقش فرهنگ سیاسی شیعه در تثبیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، بررسی نظری رابطه منافع ملی، ایدئولوژی اسلامی، رهبری و بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران، پایه‌گذاران فکری انقلاب، نظریه ولایت فقیه، فقه و اندیشه سیاسی اسلام و انقلاب اسلامی، نقش نوسازی آموزشی و نوسازی سیاسی در مذهب و انقلاب اسلامی.

بخش دیگری از پژوهشها نقش گروههای خاص اجتماعی در شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند برای مثال نقش نهضت آزادی و گروههای ملی‌گرا، روحانیت، شورای انقلاب، زنان، گروههای چپ، گروههای اسلام‌گرا، روشنفکران، دانشجویان و مستشاران نظامی امریکا.

یکی دیگر از گرایشهای انقلاب‌پژوهی اختصاص به بررسی آثار انقلاب اسلامی ایران به طور خاص در ابعاد خارجی برای نمونه در سطح منطقه خاورمیانه، کشورهای لبنان، پاکستان، عربستان، بحرین و مصر پرداخته‌اند. بخشی از گرایشهای پژوهشی مربوط به مطالعات مقایسه‌ای و تطبیقی انقلاب ایران با سایر انقلابهای داخلی و خارجی است که می‌توان برای نمونه به مقایسه با مشروطه (موضوع رهبری در دو انقلاب)، نهضت ۱۵ خرداد، ملی‌شدن صنعت نفت (در باره نقش مذهب در تحولات سیاسی اجتماعی ایران) و انقلاب فرانسه (نسبت بین سکولاریسم و دموکراسی) اشاره کرد.

دسته نهم پژوهشهای انقلاب‌پژوهی بررسی و آزمون نظریات انقلاب در زمینه انقلاب ایران است. برای نمونه نظریه دیویس، کریت بریتون، هانتینگتون، فوران، جانسون، برینگتون مور و حضرت امام خمینی (ره). دسته نهمی پژوهشها مربوط به موضوعهای متعددی برای نمونه انقلاب و ادبیات فارسی، انقلاب و مطبوعات، انقلاب و غرب بود که با عنوان سایر موارد تعریف شده‌اند (جدول ۷). فهرست پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران طی سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳ به ترتیب سال دفاع، عنوان و پژوهشگر در پیوست ۲ آمده است.

جدول ۷. دسته بندی انواع پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران

ردیف	موضوعات اصلی	عناوین پژوهشگران (سال دفاع)
۱	کلیات	نسرین دادمهر (۱۳۵۹)
۲	تبیین اجتماعی انقلاب ایران	محمود اسماعیلی (۱۳۷۸)، شیرواند (۱۳۷۸) و ایزدی (۱۳۷۵)
۳	تبیین اقتصادی انقلاب ایران	عبدالقیوم شکاری (۱۳۷۷)، ثریا معمار (۱۳۷۳) و مهدی رهبری (۱۳۷۸)
۴	تبیین سیاسی انقلاب ایران	حسین غریبی (۴)، علی قدمگاهی (۱۳۷۲)، حمزه امرائی (۱۳۷۸)، محمود صفری فرخند (۱۳۷۶)، محمد رضا مرشدی (۱۳۷۳) و اسماعیل معظم پور (۱۳۷۶).
۵	تبیین فرهنگی و دینی انقلاب ایران	رستم فلاح نوجه (۱۳۷۴)، کورش جوان (۱۳۷۱)، مصطفی مهر آئین (۱۳۷۹)، یدالله مرادی (۱۳۷۵)، نورالله قیصری (۱۳۷۴)، زاهد غفاری هنجین (۱۳۸۰)، اصغر پرتوی (۱۳۷۹)، علیرضا جباری خرسند (۱۳۸۱)، خسرو قبادی (۴)، خدایار خدایاری (۱۳۷۸)، حمیدرضاخوان مفرد (۱۳۷۸)، حسین حسینی (۱۳۷۷)، علی محمد صالحی (۱۳۸۱)، محمد رضا باقرنیا (۴)، عباس حیدری (۱۳۷۹)، محمد باقر باباپور (۱۳۷۸)، سلیمان میرزائی راجعونی (۱۳۸۰)، محمد شفیع فر (۱۳۷۴)، مهدی صفار دستگردی (۱۳۸۱)، روح اله نصراللهی (۱۳۸۴)، محمود علمی (۱۳۷۴) و حمیدرضا نبینی (۱۳۷۷)
۶	تبیین نقش گروههای اجتماعی خاص در انقلاب ایران	جعفر حق پناه (۱۳۷۴)، محمد احمدی (۱۳۸۱)، محمود شهیدی (۱۳۷۲)، حمیدرضا احمدی آسوری (۱۳۸۰)، محمد حسین حافظیان (۱۳۷۸)، مسعود نوربخش (۱۳۸۲)، نرگس نیکخواه قمصری (۱۳۸۱)، محسن اسماعیلی (۱۳۸۱)، محمد میرعلیمحمدی (۱۳۷۵)، رسول سنائی راد (۱۳۷۴)، حسین عزیزاده جاجرم (۱۳۷۶)، صحبت اله امرائی (۱۳۶۱)، نبی الله قربانی (۱۳۷۶)، مهرزاد دانش (۱۳۷۷)، مسعود اسد اللهی (۱۳۷۱) و علی اصغر قاسمی سیلانی (۱۳۷۸).

ادامه جدول ۷. دسته بندی انواع پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران

ردیف	موضوعات اصلی	عناوین پژوهشگران (سال دفاع)
۷	بررسی آثار خارجی انقلاب ایران	علیرضا رضائی (۱۳۸۱)، نرجس خاتون براهوئی (۱۳۷۳)، قاسم فرج اللهی (۴)، مسعود اسد اللهی (۱۳۷۹)، صفی الله خزائی (۱۳۷۹)، احمد محقر (۱۳۷۲)، علیرضا جلالی (۱۳۷۸)، مرتضی بحرانی (۱۳۷۸)، عباس خامه یار (۱۳۷۰)
۸	مطالعات تطبیقی انقلاب ایران	رضا سلامی (۴)، فریدون اکبرزاده (۱۳۷۲)، مهدی نظریور (۱۳۷۷)، طاهره کنعانی (۱۳۸۳)، مهدی رفیعی (۱۳۸۴)
۹	بررسی و آزمون نظریات انقلاب با انقلاب ایران	روح الله میرخلیلی (۱۳۸۳)، مهدی مزینانی (۴)، مصطفی عرب (۱۳۸۱)، کریم رضا دوست (۱۳۸۳)، علیرضا صحرائی (۱۳۸۲)، بهزاد دوران (۱۳۷۵)، مهدی حسین زاده فرمی (۱۳۸۳) و عبدالمحمد کاظمی پور (۱۳۶۹)
۱۰	سایر موارد	زهرا موسوی (۱۳۸۰)، افسانه ذوالنور (۱۳۷۲)، فریبرز فریبرز (۱۳۷۶)، نودخت افتخار (۱۳۵۸) منصور اشرف زاده (۱۳۷۴) و محمود شمس بد (۱۳۵۸)

۵. بحث و نتیجه گیری نهایی

هدف مقاله حاضر مطالعه و تحلیل پژوهشهای انقلاب اسلامی در ایران با دو هدف بررسی مشارکت پژوهشی و گرایشهای پژوهشی بود. یافته‌های توصیفی نشان داد که در طی ۲۵ سال (از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳) ۷۹ پایان‌نامه تحصیلات تکمیلی دانشگاههای دولتی ایران در زمینه بررسی انقلاب اسلامی ایران انجام گرفته است و در مجموع ۱۷۰۹۰ صفحه تولید پژوهش در زمینه انقلاب اسلامی ایران گزارش شده است که به طور متوسط هر پژوهش دارای حجم کمی ۲۱۹/۱۰ صفحه است. بیشتر پژوهشهای انقلاب پژوهی از سوی مردان انجام شده و هفت درصد پژوهشهای مورد نظر مربوط به مقطع دکتری و بقیه اختصاص به مقطع کارشناسی ارشد داشته است. پژوهش نشان داد که بیشترین پژوهشهای انجام شده در زمینه انقلاب ایران در مراتب اول و دوم اهمیت اختصاص به رشته‌های علوم سیاسی و جامعه‌شناسی داشته است (به ترتیب ۶۸ درصد و ۲۱ درصد). اگرچه بیشترین پژوهشها بر حسب دوره‌های زمانی مربوط به سالهای ۱۳۶۸-۱۳۷۹ داشته است (۶۷ درصد)، پژوهشهای قابل توجه و چشمگیری در طی سالهای ۱۳۸۰-۱۳۸۳ انجام شده‌اند به گونه‌ای که ۲۷ درصد پژوهشهای انقلاب پژوهی ایران از سال ۱۳۸۰ به بعد هستند. بیشترین پژوهشهای بررسی شده مربوط به سه دانشگاه تهران (۲۸ درصد)، امام صادق (ع) (۲۵ درصد) و تربیت مدرس (۱۴ درصد) گزارش شده است.

یافته‌ها نشان داد که بیشترین پژوهش‌های انقلاب پژوهی ایران به موضوع تبیین علل و عوامل انقلاب پرداخته‌اند (۴۴ درصد) و ۲۰ درصد به نقش نیروها و گروه‌های خاص اجتماعی در شکل‌گیری انقلاب اسلامی توجه داشته‌اند و در نهایت ۱۱ درصد اثرات خارجی انقلاب را بررسی نموده‌اند. بیش از شش درصد پژوهش‌های انقلاب پژوهی ایران به مطالعات مقایسه‌ای پرداخته است. ۱۰ درصد پژوهش‌های مورد بررسی به آزمون نظریات انقلاب در خصوص ایران تمایل نشان داده‌اند که البته این گرایش پژوهشی بخش دیگری از مطالعات تطبیقی از نوع نظری است. بررسی تفکیکی نشان می‌دهد که رویکردهای فرهنگی در تبیین انقلاب ایران بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است (۲۸ درصد) و در مراتب بعدی رویکردهای سیاسی (۸ درصد)، اجتماعی و اقتصادی (هر کدام به طور جداگانه و مشترک ۴ درصد) قرار داشته‌اند (جدول ۸).

جدول ۸. گرایش‌های پژوهشی در پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران

درصد	تعداد	گرایش‌های پژوهشی
۱	۱	کلیات و کتابشناسی انقلابات
۴	۳	تبیین اجتماعی انقلاب ایران
۴	۳	تبیین اقتصادی انقلاب ایران
۸	۶	تبیین سیاسی انقلاب ایران
۲۸	۲۲	تبیین دینی و فرهنگی انقلاب ایران
۲۰	۱۶	نقش گروه‌های خاص اجتماعی در انقلاب ایران
۱۱	۹	بررسی آثار جهانی و خارجی انقلاب ایران
۶	۵	بررسی تطبیقی و مقایسه‌ای انقلاب ایران
۱۰	۸	بررسی و آزمون نظریات انقلاب با انقلاب ایران
۸	۶	سائز موارد
۱۰۰	۷۹	جمع

همان گونه که اشاره شد برای شناخت دقیق ساز و کارهای جاری، مطالعات زیادی باقی مانده است که باید انجام شود و فرهنگ را در ارتباط تنگاتنگ با ساختار اجتماعی دید و با دوراندیشی و ابتکار، آن را با اقتصاد سیاسی و زمینه‌های بین‌المللی ترکیب کرد. برای دانش‌پژوهان انقلاب و فرهنگ، این برنامه کار دهه ۱۹۹۰ و سالهای پس از آن خواهد بود (فوران، ۱۹۹۷، ۳۰۰). بنابراین برای پژوهش‌های آینده مواردی را می‌توان به شرح زیر پیشنهاد داد:

۱. مناسب است پژوهشهای بیشتری از سوی زنان در زمینه انقلاب پژوهی صورت گیرد و زمینه‌های افزایش انجام پژوهش از سوی زنان در نظر گرفته شود.
۲. بخشی از تولیدات علمی پژوهشی در ایران اختصاص به دانشگاههای آزاد اسلامی دارد. مناسب است پژوهشی مشابه و البته بدون نقص نسبت به پژوهش حاضر در خصوص دانشگاههای آزاد اسلامی به عمل آید.
۳. از آنجا که مشکلات ساختاری در ارائه به روز و جامع اطلاعات پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی از سوی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران وجود دارد، بهتر است که پژوهشهای آینده با توجه به پژوهشهای کاملتر و جامعتر به تحلیلی دیگر پردازند.

۶. فهرست منابع

- آذرانفر، جوانه. ۱۳۸۵. تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲، موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات ۲۱(۴): ۱۹-۳۹.
- اخوان مفرد، حمیدرضا. ۱۳۸۱. *ایدئولوژی انقلاب ایران*. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- بی، ارل. ۱۹۹۰. *روشهای پژوهش در علوم اجتماعی*. ترجمه رضا فاضل. ۱۳۸۵. تهران: انتشارات سمت.
- بشیریه، حسین. ۱۳۸۲. *جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: نشر نی.
- بشیریه، حسین. ۱۳۸۵. *انقلاب و بسیج سیاسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- بصیرنیا، غلامرضا. ۱۳۸۱. *تئوری‌های انقلاب و انقلاب اسلامی ایران: تمهید یک چارچوب تحلیلی برای شناخت و بررسی انقلاب اسلامی*. تهران: نشر معارف.
- بیکر، تزل ال. ۱۹۸۸. *نحوه انجام پژوهشهای اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نائی. ۱۳۸۵. تهران: انتشارات روش.
- خرمشاد، محمدباقر. ۱۳۸۳. *بازتاب انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های انقلاب: تولد و شکل‌گیری نسل چهارم تئوری‌های انقلاب*. مجله جامعه‌شناسی ایران ۳۵(۳): ۸۶-۱۲۳.
- خسروی، مریم. ۱۳۷۹. *تحلیل روش‌شناسی پایان‌نامه‌های رشته روانشناسی موجود در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران*. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات ۱۵(۱ و ۲): ۱-۹.
- جعفریان، صدیقه. ۱۳۷۸. *بررسی عوامل موثر بر رضایت شغلی در سازمان‌های آموزشی، با استفاده از یافته‌های مجزای پایان‌نامه‌های دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. ۱۳۸۷. *چکیده پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی در ایران*. <http://www.irandoc.ac.ir> (دسترسی در ۱۳۸۷/۱۱/۱۰).
- زکی، محمدعلی. ۱۳۸۵. *الف*. بررسی تاریخی گرایشهای پژوهشی در پژوهشهای جامعه‌شناسی ایران (مورد: تحلیل محتوای کلیه پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاههای دولتی ایران). چکیده مقالات ارائه شده همایش بررسی مسایل علوم اجتماعی در ایران، تهران.

- زکی، محمدعلی. ۱۳۸۵. بررسی تاریخی گرایشهای پژوهشی در پژوهشهای اجتماعی ایران (مورد: تحلیل محتوای کلیه پایان نامه های کارشناسی علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان ۸۴-۱۳۷۷). گزارش منتشر نشده.
- زکی، محمدعلی. ۱۳۸۷. بررسی و تحلیل محتوای پایان نامه های جهانگردی در ایران: طی سالهای ۱۳۴۴ تا ۱۳۸۵ موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات ۲۴(۱): ۵۱-۷۸.
- دفر ونزو، جیمز. ۱۹۹۱. انقلاب اسلامی ایران از چشم انداز نظری. ترجمه حمیرا مشیرزاده. ۱۳۷۹. تهران: چاپ فرزندگان.
- عباسی شوازی، محمدجلال و زینب کاوه فیروز. ۱۳۸۲. تحلیلی بر پایان نامه های جمعیت شناسی: مسائل گذشته و نیازهای آینده. فصلنامه علمی پژوهشی جمعیت (۴۳ و ۴۴): ۱-۲۴.
- مشیرزاده، حمیرا. ۱۳۷۵. مروری بر نظریه های انقلاب در علوم اجتماعی. فصلنامه رهیافت (۹): ۱۵۶-۱۰۷.
- مشیرزاده، حمیرا. ۱۳۷۷. نگاهی به رهیافتهای مختلف در مطالعه انقلاب اسلامی ایران. در عبدالوهاب فراتی، رهیافت های نظری بر انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات) ۲۸۷-۳۱۲. تهران: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.
- فوران، جان. ۱۹۹۳. مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران، از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی. ترجمه احمد تدین. ۱۳۷۷. تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فوران، جان. ۱۹۹۷. نظریه پردازی انقلاب ها. ترجمه فرهنگ ارشاد. ۱۳۸۶. تهران: نشر نی.
- کمالی، مسعود. ۱۹۹۰. جامعه مدنی، دولت و نوسازی در ایران معاصر. ترجمه کمال پولادی. ۱۳۸۱. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- کوهن، آلوین استانفورد. ۱۹۷۰. تئوری های انقلاب. ترجمه علیرضا طیب. ۱۳۸۵. تهران: نشر قومس.
- هانتینگتون، ساموئیل. ۱۹۷۵. سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمه محسن ثلاثی. ۱۳۷۵. تهران: نشر علم.
- ناچمیاس، چاوافرانکفورت و دیوید ناچمیاس. ۱۹۹۰. روشهای پژوهش در علوم اجتماعی. ترجمه محمد جواد لاریجانی. ۱۳۸۵. تهران: انتشارات سروش.
- نقیب زاده، احمد. ۱۳۸۰. درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی. تهران: انتشارات سمت.
- Foran, J. 1992. A Theory of Third World Social Revolutions: Iran, Nicaragua, and El Salvador Compared. *Critical Sociology* 19(2): 3-27.
- Foran, J. 1993. Theories of Revolutions Revisited: Toward a Fourth Generation? *Sociological Theory* 11(1): 1-20.
- Foran, J. 1994. *Century of Revolution: Social Movements in Iran*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Foran, J. 2003. *The Future of Revolutions: Rethinking Radical Change in the Age of Globalization*. London: Zed Books Publication.
- Foran, J. 2005. *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*. New York: Cambridge University Press.
- Goldstone, J. 1980. Theories of Revolution: the Third Generation. *World Politics* 32(3): 425-453.
- Goldstone, J. 2001. Toward A Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political sciences* (4): 139-187.
- Goldstone, J. 2002. *Revolutions, social Movements, and Social Change: Structures and Processes in Contentious Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goldstone, J. 1994. *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies*. Andover: Wadsworth Press.

- Skocpol, T. 1994. Social Revolutions in the Modern World. New York: Cambridge University Press.
- Skocpol, T. 1979. State and Social Revolutions. New York: Cambridge University Press
- Skocpol, T. 1998. Democracy, Revolution, and History. New York: Cornell University Press.
- Taylor, S. 1984. Social Science and revolutions. New York: dt.Martin's Press.

پیوست ۱: دسته بندی انواع نظریه های تبیین انقلاب

انواع نظریه های انقلاب	صاحب نظر	ردیف
نظریه های معطوف به بازبگر (نظریه پرداز به علل جذب افراد و گروهها به سوی کنش انقلابی می پردازد) نظریه های ساختاری (بر خلاف دسته اول که به جهت گیری های ذهنی و درونی افراد و گروهها توجه دارد، به زمینه ها و مؤلفه های عینی ساختاری و بیرونی می پردازد که مستقل از تمایلات و جهت گیری های افراد و گروهها است) نظریه های تقارن (به تلفیق دو جهت گیری نظری پیش می پردازد) نظریه های فرایند (بیشتر با عطف به فرایند تاریخی، به روند تغییرات و چگونگی انتقال از یک وضعیت به وضعیت دیگر تا بروز انقلاب می پردازد)	چالمرز جانسون (۱۹۶۹)	۱
۱. نظریه های تاریخ طبیعی انقلاب (حیات قانونمندی برای انقلابها قائلند و به بررسی مراحل مختلف آن می پردازند) ۲. نظریه های ساختاری انقلاب (به عوامل عمده و مؤثر در وقوع انقلاب را توجه می کنند برای مثال عوامل روانشناختی یا عدم تعادل سیستمی یا توانایی در بسیج منابع برای مقابله با قدرت مستقر توسط ناراضیان) ۳. نظریه های عمومی انقلاب (به خصوصیات دولتهای مستقر و نقاط ضعف آنها در کنار منازعه نخبگان سیاسی و بروز عینی ناخرسندی مردم توجه می شود)	جک گلدستون (۱۹۹۳)	۲

ادامه پیوست ۱: دسته بندی انواع نظریه‌های تبیین انقلاب

ردیف	صاحب نظر	انواع نظریه‌های انقلاب
۳	حسین بشیریه (۱۳۷۲)	<p>۱. نظریه معطوف به منازعات اجتماعی و مبارزه طبقاتی (نظریات مارکسیستی)</p> <p>۲. نظریه رئالیسم سیاسی و نظریه قدرت (ماکیاول و پاره تو که دیدی کاملاً سیاسی به انقلابها دارند و آن را صرفاً جابجایی قدرت در دست نخبگان می‌شناسند)</p> <p>۳. نظریه همبستگی اجتماعی (نظریه منتسب به دورکیم که در آن خلأ هنجاری یا آنومی حاصل فقدان تعلق خاطر به هنجارهای قاطع در جامعه زمینه‌ساز گرایش افراد و گروهها به بسیج سیاسی برای انقلاب تغییر وضع موجود می‌شود.</p> <p>۴. نظریه کاریزما و جنبش اجتماعی (متکی بر نظریه ماکس وبر است. نیروی تاریخی-اجتماعی که در سیر حرکت انقلابی نقش تعیین کننده دارد، شخصیت کاریزمائی رهبرانی است که در شرایط اجتماعی سیاسی و فرهنگی خاصی، ظهور و حرکت انقلابی را هدایت می‌کنند)</p> <p>۵. نظریه فردگرایی و روانشناسی (توجه به نظریات دو تو کویل، دیویس و تدگار دارد که به تصور افراد از وضعیت خویش به عنوان زمینه اولیه بروز حرکت‌های انقلابی توجه دارد)</p>
۴	تدا اسکاچپول (۱۹۷۹)	<p>نظریه مارکسیستی انقلاب (منشاء بروز انقلابهای اجتماعی نزاع طبقاتی است)</p> <p>نظریه‌های روانشناسی (حالت روانی مردم در شرایط عدم تناسب بین چیزهای با ارزش از یک سو، و فرصت دستیابی به آنها از سوی دیگر، منشاء خشونت سیاسی می‌شود.</p> <p>نظریه وفاقی نظامهای ارزشی (منشاء ایجاد بحران برای یک سیستم اجتماعی و بروز خشونت در به هم خوردن تعادل بین ارزشهای درون سیستم با محیط پیرامون آن است)</p> <p>نظریه نزاع سیاسی (انقلاب حاصل شرایطی است که در نتیجه تعدد حاکمیت ایجاد شده است و نزاع بین مدعیان در نهایت به جابجایی قدرت ختم می‌شود)</p> <p>نظریه ساختاری اسکاچپول.</p>

ادامه پیوست ۱: دسته بندی انواع نظریه‌های تبیین انقلاب

ردیف	صاحب نظر	انواع نظریه‌های انقلاب
۵	اشتان تیلور (۱۹۸۴)	نظریه‌های جامعه‌شناختی شامل دو نظریه کارکردگرائی چالمرز جانسون با عنوان تحول انقلابی و نظریه تضادگرائی مارکس، برینگتون مور و تدا اسکاچپول. نظریه‌های روانشناسی شامل دو دسته نظریات ادراکی و بی‌تابی-تهاجمی. نظریه‌های سیاسی شامل دو نظریه کارکردی ساموئیل هانتینگتون و نظریه تضادگرائی چارلز تیلی. نظریه‌های اقتصادی شامل نظریه‌های انتخاب عقلانی.
۶	آلویین استانفورد کوهن (۱۳۸۵)	نظریه‌های که انقلاب را فرایندی گریزناپذیر و وقوع آن را به تبع عوامل و شرایط معینی ضروری، لازم و بدیهی می‌دانند (نظریات مارکسیستی). نظریه‌هایی که انقلاب را پدیده‌ای عارضی می‌دانند که می‌توان از وقوع آن اجتناب کرد (نظریه‌های کارکردی، روانشناسانه و جامعه توده وار).
۷	حمیرا مشیرزاده (۱۳۷۵)	نظریات بر اساس موج (سه موج): موج اول یا نظریه‌های کلاسیک انقلاب شامل نظریات مارکس، دو توکویل، دورکیم، پاره تو و وبر. موج دوم یا نظریه‌های توصیفی انقلاب شامل نظریه برنتون. نظریه‌های تبیینی انقلاب در دو سطح خرد شامل نظریه‌های روانشناختی و اقتصادی یا گزینش عقلانی و در سطح کلان شامل نظریات جامعه‌شناختی و سیاسی
۸	غلامرضا بصیرنیا (۱۳۸۱)	بررسی انواع دهگانه نظریات انقلاب براساس صاحب نظران شامل: سوروکین، دو توکویل، هانتینگتون، جانسون، اسکاچپول، برنتون، دیویس، گار، مارکس و لنین.

پیوست ۲: فهرست پژوهشهای انقلاب اسلامی ایران به ترتیب سال دفاع از پایان نامه

ردیف	محقق، سال دفاع و عنوان پایان نامه
۱	شمس‌بند، محمود. (۱۳۵۸). بازتاب انقلاب اسلامی ایران در مطبوعات غربی، شهریور ماه ۱۳۵۷ تا بهمن ماه ۱۳۵۷
۲	افتخار، نودخت. (۱۳۵۸). چکیده مقالات روزنامه‌های آیندگان، اطلاعات و کیهان از لغو سانسور مطبوعات در زمان شریف امامی تا انقلاب شکوهمند ملت ایران (۲۳ مهر تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷)
۳	دادمهر، نسرتین. (۱۳۵۹). کتابشناسی انقلابها و جنبش‌های آزادیبخش (۱۹۸۰ - ۱۹۰۰)
۴	امرای، صحبت‌اله. (۱۳۶۱). بررسی موقعیت اجتماعی شهدای انقلاب اسلامی از اول شهریور ۵۷ تا آخر بهمن ماه ۵۷
۵	کاظمی‌پور، عبدالمحمد. (۱۳۶۹). بررسی تطبیقی مفهوم و تئوری انقلاب در نظرات نوامارکسیستها، با تکیه خاص بر سارتر و مارکوزه
۶	خامه‌یار، عباس. (۱۳۷۰). تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبش اخوان المسلمین
۷	جوان، کورش. (۱۳۷۱). نهضت احیای تفکر اسلامی در سده اخیر
۸	اسداللهی، مسعود. (۱۳۷۱). نقش مستشاران نظامی آمریکا در تحولات سیاسی ایران (۱۳۳۸-۱۳۵۸)
۹	ذوالنور، افسانه. (۱۳۷۲). تاثیر تحولات اجتماعی ناشی از انقلاب اسلامی بر دگرگونی حوزه‌های معنایی در زبان فارسی
۱۰	شهیدی، محمود. (۱۳۷۲). بررسی رفتار سیاسی ملیون در دولت موقت انقلاب اسلامی ایران (رابطه دولت موقت با جبهه ملی و نهضت آزادی)
۱۱	محقق، احمد. (۱۳۷۲). بررسی عوامل مؤثر بر تشدید فرقه‌گرایی در پاکستان (پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران)
۱۲	قدمگاهی، علی. (۱۳۷۲). تحلیل علل سرنگونی محمدرضا پهلوی
۱۳	اکبرزاده، فریدون. (۱۳۷۲). مقایسه نقش رهبری در نهضت مشروطیت و انقلاب اسلامی
۱۴	معمار، ثریا. (۱۳۷۳). نقش نوسازی اقتصادی در زمینه‌سازی انقلاب اسلامی ایران
۱۵	براهوئی، نرجس‌خاتون. (۱۳۷۳). اصول‌گرایی اسلامی ایران و تاثیرات منطقه‌ای آن
۱۶	صفری‌فرخند، محمود. (۱۳۷۳). بررسی علل عدم توانایی سیستم سیاسی ایران در جذب مشارکت سیاسی از کودتا تا انقلاب اسلامی ۱۳۳۲-۱۳۵۷

ادامه پیوست ۲: فهرست پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران به ترتیب سال دفاع از پایان نامه

ردیف	محقق، سال دفاع و عنوان پایان نامه
۱۷	مرشدی، محمدرضا. (۱۳۷۳). کودتا و ضد کودتا در دولت بختیار
۱۸	سنائی راد، رسول. (۱۳۷۴). بررسی چگونگی مشارکت روشنفکران در جنبش انقلابی و نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره).
۱۹	حق پناه، جعفر. (۱۳۷۴). نقش گروه‌های ملی‌گرا (جبهه ملی) در انقلاب اسلامی.
۲۰	اشرف‌زاده، منصور. (۱۳۷۴). بررسی انقلاب اسلامی ایران از دیدگاه نویسندگان و مفسرین غربی
۲۱	علمی، محمود. (۱۳۷۴). نقش نوسازی آموزشی در تکوین وضعیت انقلابی در ایران
۲۲	شفیعی‌فر، محمد. (۱۳۷۴). درآمدی بر مبانی فکری انقلاب اسلامی، تحولات فکری - فرهنگی ایران و اندیشه انقلاب اسلامی: ۱۳۳۲-۱۳۵۷؛
۲۳	قیصری، نورالله. (۱۳۷۴). علل نفوذپذیری فرهنگ سیاسی ایران از غرب (در دوران انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)
۲۴	نوجه فلاح، رستم. (۱۳۷۴). بررسی تحلیلی روشها و استراتژیهای احیاگران.
۲۵	ایزدی، رجب. (۱۳۷۵). طبقه متوسط سنتی و انقلاب اسلامی ایران
۲۶	دوران، بهزاد. (۱۳۷۵). بازسازی تئوری انقلاب در آثار امام خمینی
۲۷	میرعلیمحمدی، محمد. (۱۳۷۵). بررسی مواضع احزاب و گروههای چپ‌گرا در جریان شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی ایران؛
۲۸	مرادی، یدالله. (۱۳۷۵). هجرت فکری، فرهنگی عامل مهم سقوط رژیم پهلوی؛
۲۹	علیزاده جاجرم، حسین. (۱۳۷۶). ریشه‌یابی علل موفقیت نیروهای مذهبی و شکست جریانات سکولار در انقلاب ۱۳۵۷ ایران
۳۰	فریبرز، فریبرز. (۱۳۷۶). جلوه‌های عرفان در شعر عصر انقلاب اسلامی بانگاهی ویژه بر شعر عرفانی امام خمینی (ره).
۳۱	معظم‌پور، اسماعیل. (۱۳۷۶). انقلاب اسلامی و گسترده‌گی دولت
۳۲	قربانی، نبی‌الله. (۱۳۷۶). بررسی علل ناتوانی گروههای ملیگرا و توانمندی جریانات اسلامگرا در کسب و حفظ قدرت در روند انقلاب اسلامی (۱۳۶۰ - ۱۳۵۶).
۳۳	حسینی، حسین. (۱۳۷۷). رهبری و بسیج سیاسی مورد: انقلاب اسلامی ایران.
۳۴	دانش، مهرزاد. (۱۳۷۷). علل سیاسی و اجتماعی همسویی نیروهای مذهبی و ملی در آستانه انقلاب اسلامی ایران.

ادامه پیوست ۲: فهرست پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران به ترتیب سال دفاع از پایان نامه

ردیف	محقق، سال دفاع و عنوان پایان نامه
۳۵	نبئی، حمیدرضا. (۱۳۷۷) نوسازی سیاسی مذهب و انقلاب اسلامی.
۳۶	شکاری، عبدالقیوم. (۱۳۷۷). تئوری دولت رانیتور و انقلاب اسلامی ایران.
۳۷	نظرپور، مهدی. (۱۳۷۷). قیام پانزده خرداد و انقلاب اسلامی.
۳۸	حافظیان، محمدحسین. (۱۳۷۸). بررسی مشارکت سیاسی زنان در روند انقلاب اسلامی ایران.
۳۹	خدایاری، خدایار. (۱۳۷۸). ایدئولوژی و بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران (از آغاز تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷).
۴۰	اخوان مفرد، حمیدرضا. (۱۳۷۸). تشیع: ایدئولوژی مسلط بسیج مردمی در انقلاب اسلامی ایران.
۴۱	قاسمی سیانی، علی اصغر. (۱۳۷۸). نقش جنبش دانشجویی در شکل‌گیری انقلاب اسلامی.
۴۲	امرای، حمزه. (۱۳۷۸). انقلاب اسلامی ایران و دهه دوم جنگ سرد.
۴۳	جلالی، علیرضا. (۱۳۷۸). تأثیرات انقلاب اسلامی ایران بر روابط دولت - ملت عربستان سعودی و پیامدهای آن بر روابط دو کشور.
۴۴	بحرانی، مرتضی. (۱۳۷۸). جنبش‌های سیاسی - اجتماعی بحرین و تأثیر انقلاب اسلامی بر آنها.
۴۵	باباپور، محمد مهدی. (۱۳۷۸). فرآیند تحول در نظریه ولایت فقیه از مشروطه تا انقلاب اسلامی (با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره)).
۴۶	رهبری، مهدی. (۱۳۷۸). تبیین اقتصادی انقلاب اسلامی ایران (۱۳۳۲-۵۷).
۴۷	شیراوند، مهران. (۱۳۷۸). بررسی تأثیر عامل اقتصادی و تشدید نابرابری طبقاتی جامعه شهری در بروز انقلاب اسلامی ایران.
۴۸	اسداللهی، مسعود. (۱۳۷۹). اسلام‌گرایی در یک جامعه تکثرگرایی طائفه‌ای تأثیرات دوگانه انقلاب اسلامی ایران و جامعه طائفه‌ای لبنان بر جنبش حزب الله.
۴۹	اسماعیلی، محمود. (۱۳۷۸). صورت‌بندی شکاف‌های اجتماعی در عصر پهلوی دوم و تأثیر آن بر انقلاب اسلامی
۵۰	حیدری، عباس. (۱۳۷۹). تحول نظری فقه سیاسی شیعه از مشروطیت تا انقلاب اسلامی
۵۱	پرتوی، اصغر. (۱۳۷۹). نقش ملی‌گرایی و اسلام در ایجاد هویت مشترک ملت‌سازی در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی ایران
۵۲	مهرآئین، مصطفی. (۱۳۷۹). مطالعه و ارزیابی تبیین‌های فرهنگی انقلاب اسلامی ایران
۵۳	خزائی، صفی‌الله. (۱۳۷۹). بررسی تأثیر انقلاب اسلامی در سیاسی - تشکیلاتی شدن شیعیان در پاکستان در دهه اول انقلاب اسلامی

ادامه پیوست ۲: فهرست پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران به ترتیب سال دفاع از پایان نامه

ردیف	محقق، سال دفاع و عنوان پایان نامه
۵۴	احمدی آسوری، حمیدرضا. (۱۳۸۰). نقش شورای انقلاب در تحولات سیاسی انقلاب اسلامی ایران
۵۵	غفاری هاشجین، زاهد. (۱۳۸۰). تئوری توطئه در فرهنگ سیاسی معاصر ایران از مشروطیت تا انقلاب اسلامی.
۵۶	میرزائی راجعونی، سلیمان. (۱۳۸۰). گونه شناسی گفتمان های اسلامی و نقش آنها در فرآیند انقلاب اسلامی (۴۲-۱۳۶۸).
۵۷	موسوی، زهرا. (۱۳۸۰). تاثیر انقلاب اسلامی در تبیین نقش زن در ادبیات داستانی بانوان و مقایسه آن با دوران انقلاب اسلامی
۵۸	رضائی، علیرضا. (۱۳۸۱). پیامدهای انقلاب اسلامی ایران و دگرگونی سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در منطقه خلیج فارس
۵۹	صالحی، علی محمد. (۱۳۸۱). آرمانهای انقلاب اسلامی در اندیشه پایه گذاران (امام، شریعتی، بازرگان، طالقانی -۴۰-۵۸)
۶۰	جباری خرسند، علیرضا. (۱۳۸۱). نقش فرهنگ سیاسی شیعه در تثبیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۱-۱۳۵۸)
۶۱	صفاردستگردی، مهدی. (۱۳۸۱). بررسی عوامل شکل گیری و تغییر آرا و مواضع جریان های عمده روحانیت ایران در باره ولایت فقیه از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۰
۶۲	اسماعیلی، محسن. (۱۳۸۱). نقش حوزه علمیه قم در انقلاب اسلامی
۶۳	عرب، مصطفی. (۱۳۸۱). کاربست نظریه جانسون بر انقلاب اسلامی ایران
۶۴	نیک خواه قمصری، نرگس. (۱۳۸۱). تحول نگرش نسبت به زن و تاثیر آن در انقلاب اسلامی
۶۵	احمدی، محمد. (۱۳۸۱). نهضت آزادی و انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۵۶)
۶۶	نوربخش، مسعود. (۱۳۸۲). تحول در الگوی مشارکت سیاسی زنان در ایران از آغاز نهضت امام خمینی (ره) تا سال ۱۳۷۹
۶۷	صحرايي، علیرضا. (۱۳۸۲). کاربست نظریه برینگتون مور در مورد انقلاب اسلامی ایران (بررسی نقش ساختارها و تحولات کلان اقتصادی-اجتماعی در زمینه سازی و سرشت انقلاب اسلامی)
۶۸	رضادوست، کریم. (۱۳۸۳). نظریه دگرگونی اجتماعی جان فوران و کاربرد جامعه شناختی آن در مطالعه انقلاب اسلامی ایران

ادامه پیوست ۲: فهرست پژوهش‌های انقلاب اسلامی ایران به ترتیب سال دفاع از پایان نامه

ردیف	محقق، سال دفاع و عنوان پایان نامه
۶۹	حسین زاده فرمی، مهدی (۱۳۸۳) کاربرد نظریه الگوهای انقلاب هانتینگتون بر انقلاب اسلامی ایران
۷۰	میرخلیلی، روح‌الله (۱۳۸۳). نظریه منحنی J و انقلاب اسلامی ایران
۷۱	کنعانی، طاهره (۱۳۸۳). نقش مذهب در تحولات سیاسی اجتماعی ایران، (ملی شدن صنعت نفت و انقلاب اسلامی).
۷۲	رفیعی، مهدی (۱۳۸۴). بررسی جامعه‌شناختی نسبت بین سکولاریسم و دموکراسی (مطالعه موردی انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب اسلامی ایران)
۷۳	نصراللهی، روح‌اله (۱۳۸۴). تحول اندیشه سیاسی در ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷
۷۴	غریبی، حسین (۹). رابطه انقلاب با توسعه سیاسی با تاکید بر انقلاب اسلامی ایران
۷۵	قبادی، خسرو (۹). بررسی نظری رابطه منافع ملی و ایدئولوژی اسلامی در انقلاب اسلامی ایران
۷۶	سلامی، رضا (۹). بررسی مقایسه‌ای نقش رهبران روحانی نهضت مشروطیت و انقلاب اسلامی
۷۷	باقرنیا، محمدرضا (۹). الهام‌گیری قیام و مبارزات امام خمینی (رحمه الله علیه) از قرآن و حدیث
۷۸	فرج‌اللهی، قاسم (۹). تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبش توحید اسلامی در لبنان (طرابلس)
۷۹	مزیانی، مهدی (۹). تطبیق نظریه انقلاب برنتون بر انقلاب اسلامی ایران

An Investigation on Research on Islamic Revolution in Iran

All of the Post-Graduate Dissertations of State
Universities Between 1979-2004

Available At IranDoc

Mohammad Ali Zaki*

Sociology PhD

Assistant professor at the University of Imam Hosein

Information
Sciences
& Technology

Abstract: Islamic Revolution in Iran has made a favorable infrastructure for scientific research. A part of these research refers to the dissertations in which post-graduate students of state universities have tried to analyze Islamic revolution. Academic dissertations are valuable information source that bring about special conditions for research. Content analysis is a common procedure through which many research have been carried out.

The purpose of this article is to study and analyze research on Islamic revolution in Iran between 1979 –2010. About 80 thesis has been written on Islamic Revolution in Iran during 25 years by graduate departments of state universities. Based on this fact, this research employs "second analysis" method on available information that has been collected on the basis of data available in database of Iranian Research Institute for Information Science and technology (IranDoc) affiliated to Ministry of Science, Research and Technology. The main variables of this research, in addition to nine research trends, consist of research partnership by gender, discipline, programme, type of university, thesis date, and number of pages of research.

Keywords: The Iranian Islamic Revolution, dissertation, the second analyses, post- graduate education.

Iranian Research Institute
For Science and Technology

(IRANDOC)

ISSN 1735-5206

eISSN 2008-5583

Indexed in LISA, SCOPUS & ISC

Vol.26 | No.1 | pp: 121-143

Autumn 2010

* Corresponding Author:mazaki42@yahoo.com